

HERCZEGH GÉZA:

A kancellár és a kapitány

Két találkozás

A kancellár – Metternich Kelemen – már évek óta az Osztrák Császárság első minisztere és egyttal a világ első diplomatájaként tartják számon. Ő kovácsolta össze a korzikai fenevadat és vele együtt a forradalmat legyőző szövetséget és ő mozgatja azóta is az európai sakktabla nagy és kis figuráit. A kapitány – Széchenyi István – számos országot bebarangolt, több báli idényt végigtáncolt Bécsben, rengeteget unatkozott vidéki garnizonokban és néhány nappal előbb a pozsonyi diétán azzal vonta magára a figyelmet, hogy évi jövedelmét egy magyar tudós társaság megalapítására ajánlotta fel. 1825. november 12-ét írjuk és a kapitány felülről érkező sugalmazásra kért kihallgatást a kancellártól. Nem először találkoznak, de a mostani alkalom más mint az eddigiek. A kancellár figyelmeztetni akarja hajdani pártfogoltját, hogy helyteleníti diétai szereplését, a kapitány pedig azt reméli, meg tudja győzni a kancellárt arról, hogy tervei voltaképpen a Birodalom és a kormányzat érdekeit szolgálják. A kapitány naplót vezetett, a kancellár levélben számolt be találkozóikról. Érdemes ezeket egybevetni.

„Milyen kis dolog is az, amit általában nagy embernek neveznek... – árulja el csalódottságát a Napló írója. – Felületes – szereti ballgatni saját bangját –, senkit sem hagy beszélni... abból az alapból indul ki – hogy ő mindent tud...” A kapitány elismeri, hogy a kancellár, ha nem is mindent, de sokat tud. Az alkotmány mellett bankról, váltótörvényről, hitelrendszerről beszél és szavai nem szállnak el hatástalanul.

Annyi bizonyos, hogy a kancellár jó megfigyelő. *„A fiatalembert – írja partneréről – ismerem, amióta a társaságba lépett és sok jót tettem vele. Eleven szellem, alapos ismeretei, mint a legtöbb fiatalunknak, nincsenek. Ezeket kifinomult ösztöne pótolja. Becsvágya korlátlan, nem könnyelmű, de egész lénye a forrófejű politikai fantasztáé, aki azonban alaposan tud mérlegelni.”*

„A két ember találkozója – írta Németh László – mintha csak egy nagy regényíró rajzolta volna meg: tökéletes kép. Azt, hogy a Romantika mint lép a Nagy Restaurátor elé (aki éppúgy ráragasztotta nevét a század második-harmadik évtizedeire, mint Napóleon az előzőre) az európai néző számára aligha lehetne szebb jelenetben megörökíteni.” Valóban a Jelen néz szembe a Jövendővel, de nem drámai összecsapás keretében. A Jelen – a kancellár – még nagyon biztos a dol-

gában, pályafutásának delelőjén áll, műve rendíthetetlennek látszik. A Jövő – a kapitány – viszont még nem tud mire hivatkozni, igazi alkotások nem sorakoznak mögötte, a magyar tudós társaság terve is csak ezután fog szilárdabb alakot ölteni. A nagy összecsapásra tehát nem kerülhet sor, az igazi – a színpadon meg nem eleveníthető – dráma a kapitány bensőjében játszódik le a *mondandó* és az *elmondható* között és ez az, aminek a rekonstruálását megkíséreljük.

„*Mi ellenétes hitvalláson vagyunk . . .*” – írja a találkozó után. Legmélyebb meggyőződését tehát nem fejtethi ki jóindulatú kozmetikázás nélkül, mert különben elvesztené a párbeszéd folytatásának, a Hatalom befolyásolásának lehetőségét. Nem lehet tehát egészen őszinte és ez a körülmény bénítóan hat a nyelvére, mert több gondot kell fordítania gondolatainak a kancellár számára tetszetős vagy legalábbis elfogadható „csomagolására”, mint magukra a gondolatokra. Kezdeti lendületét hamarosan elveszti, s a kancellár, aki egyébként is megszokta, hogy ne ő hallgasson másokat, hanem őt hallgassák, átveszi a szót és valósággal agyonbeszéli. „*Kezembe vettem a Resolútiót* (ti. az országgyűlés kívánságaira adott és nagy felzúdulást kiváltó uralkodói leiratot) – írta Metternich – *pontról-pontra végigvettem vele és annyira elhallgattattam, hogy azzal a nyilatkozattal távozott, mely szerint úgy találja, hogy teljesen igazam van.*”

A Hatalom azt hitte, meggyőzte partnerét, pedig csak belefojtotta a szót. Amikor kiderült, hogy az állítólagos meggyőzés mégsem sikerült teljesen, a hatás elmaradását annak tulajdonította, hogy Széchenyi, klubjába visszatérve, a rossz barátok befolyása alatt újból megváltozott. A besúgók gyorsan és pontosan jelentették, hogy a kapitány mikor és kivel beszélgetett.

Felesleges bizonygatni, hogy nem erről volt szó. A kapitány először is saját hallgatását magyarázta meg. „*Miért lehet az igazságot csak alkotmányos országban napvilágra juttatni?*” – olvashatjuk a Naplóban. „*Mert más országban az egyik rész beszél és ítélkezik, a másik rész hallgat.*” Az ítélkező bíróval szemben nincs ellenvélemény. Hiába a különleges alkalom és a kivételes helyzet, valójában mégiscsak a Hatalom képviselője és a hatalmon kívül álló találkozott egymással egy, az alkotmányosság látszata ellenére lényegében önkényuralmi rendszer keretében. „*Fogalma sincsen a vitaközásról*” – írja bosszúsan Metternichről, közvetlenül a beszélgetés után –, mert még azt sem mondhatta el, hogy „*nézeteik több dologban egyeznek . . .*” A kancellár azonban nem is akart vitatkozni, nehogy szembe kelljen nézni magabiztosságát, fölényét veszélyeztető tényekkel, nézetekkel és ehhez az agyonbeszélés módját választotta.

A kapitány – mielőtt még barátaival beszélt volna – azon melegében megkezdte naplójában a kancellárhoz intézendő memorandumának megfogalmazását, hogy legalább megírja azt, amit nem mondhatott el: „*Főméltóságú Uram! Minden baj, amely az országgyűlésen máris jelentkezik, s ami még nagyobb s a végén veszedelmesebb lehet: a kölcsönös bizalom hiányából ered és a félreértésekből, melyek csak akkor szűnhetnek meg, ha az ember kölcsönösen és nyugodtan meghallgatja egymást . . .*”

Ha félreértést mondunk, az egyetértés lehetőségére gondolunk. A memorandumnak bizonyára több fogalmazványa készült el, de a végleges, a ténylegesen elküldött változat a bevezető udvariassági formula után a Napló gondolatával indít: „*Nem tagadható, hogy a világban számtalan sok baj oka nem más, mint*

félreértés és sokszor csupán egy apróság biányzik, gyakran egyetlen szó, hogy egy ügynek a legszerencsésebb kifejtetet adjon, amely viszont a felvilágosítás biánya miatt a legszomorúbb következményeket vonja maga után . . .”

A kapitánynak az a taktikája, hogy szándékosan lekicsinyellje a véleménykülönbségeket. Ha az uralkodó, a kormányzat alkotmányos alapon áll és ha az országgyűlés tagjai szintén az alkotmányhoz ragaszkodnak, akkor ellentétük csak félreértésből eredhet és az ő feladata az, hogy a kancellár figyelmét felhívja azokra a dolgokra és körülményekre, amelyeket – túlságosan magasan állván – nem láthat olyan pontosan, mint az, akinek közvetlenül a szemei előtt vannak.

A kancellár természetesen nem ismeri el, hogy a magasan álló kevésbé pontosan látná a dolgokat. Széchenyi memorandumát széljegyzetekkel látja el és megküldi Szögyényi personalisnak, aki az országgyűlés alsó táblájának üléseit vezeti. Egy a széljegyzetek közül: *„A magyar alkotmány fenntartását minden tekintetben az állam minisztere oly szigorú kötelességének ismerem el és egyidejűleg a jog, valamint a bölcsesség oly batározott parancsának, hogy egész politikai egzisztenciámat semmisíteném meg, ha az ellenkezőjét akárcsak meg is hallgatnám.”*

Hogy mi volt Metternich igazi véleménye a magyar alkotmányról, azt tőle magától tudjuk. *„Szeptember 11-én kezdődik a magyar országgyűlés – írta egy magánlevélben –, egyike a világ legunalmasabb alkotmányos szórakozásainak. Ez az országgyűlés engem minden vonatkozásban és különösen ami az időmet, szokásaimat, mindennapos életvitelemet illeti, nemcsak érezhetően zavar, de ráadásul még nyelvet és ruházatot is kell cserélnem. Ott (ti. Pozsonyban) latinul kell beszélnem és buszárnak öltöznöm, hogy nem növesztek bajuszt, az egyetlen kedvezmény, amit ez alkalommal magamnak megengedhetek . . .”* Az alkotmányosdi tehát terhes áldozat, amit a kancellár a birodalom egyik felének nyugalma érdekében hoz, mert nyílt megsértése és az ezzel kiváltott ellenállás letörése hátrányosan befolyásolná Ausztria nemzetközi cselekvőképességét. (Erről felejtkeztek meg a kancellár kevésbé körültekintő utódai 1849-ben és az azt követő években.)

Metternich valóban megbarátkozott a magyar alkotmánnyal, de éppen azért, amiért Széchenyi bírálta: – elavultsága, korszerűtlensége miatt. Egy ügyes kormányzat remekül manipulálhatott vele. Oly könnyen lehetett kijátszani, hogy vajmi kevésbé korlátozta a hatalmat tényleges szándékainak megvalósításában. A kancellár felismerte – meg is írta –, hogy Magyarországon a kormányzatnak két ellenzékkel kell megküzdenie. *„Az egyik a régi és a körülmények természetéből adódó magyar ellenzék, a másik a korszellemet képviseli. Ezek az ellenzékek az országgyűlés kezdetén egymásba fonódtak; egyedül az idő tudja őket szétválasztani, ez azonban meg fog, meg kell hogy történjen, ha a kormányzat a tiszta alkotmányosság szempontjából jogosan jár el és ettől a jogától el nem tér.”*

Vagyis: a konzervatívokat szembe kell állítani a haladó, a szabadelvű ellenzékkel, ehhez viszont nincs Széchenyire szükség, sőt az ő szereplése csak nehezítheti Metternich elgondolásainak végrehajtását. Ő Széchenyinek más szerepet szánt. 1825 tavaszán őt küldte Esterházy Pál herceg mellett kamarásként X. Károly francia király reimsi koronázására, annak bizonyágaként, hogy I. Ferenc atyai gondoskodása még az Ázsiából szalajtott, bozontos szittyákból is pallérozott egyéneket tud faragni. A Birodalom sokszínűsége a Birodalom erejét demonstrálja és a reimsi koronázáshoz hasonló alkalmak a jövőben is adódhatnak.

A december 8-án sorra kerülő második találkozózn Széchenyi memorandumát, az igazi alkotmányosság kérdését kellett volna megvitatni. Erre az alkalomra Metternich felfüggesztette a kancellár–kapitány viszonyt. Két mágnás, azaz két egyenrangú fél beszélgetett egymással. Ha ez valóban így lett volna, Széchenyi is kereken megmondhatta volna véleményét: ő a haladás, az alkotmányos monarchia híve, partnere pedig – bármi szép szavakkal dicsérje is az inkább bírálendő 800 esztendő alkotmányt – valójában az önkényuralomé, amit az országgyűlések megtartásának fügefalevelével leplez. Ezt azonban Széchenyi nem tehette, mert a látszat dacára nem a mágnás szólt a mágnáshoz, hanem a kapitány a kancellárt, a mindenható minisztert akarta megnyerni a maga számára. „... *ba én ezt az embert fokozatosan rábírbhatnám, hogy a jövőben ő is... az én eszményem érdekében dolgozzék!?* ...” – árulta el az igazi célt a Napló november 13-i bejegyzése. Ez a lehetőség megért némi alakoskodást, hízélgést, az igazi elgondolások gondos és tetszetős tálalását, annak minden nyelvbénító kényszere dacára.

Naivitás? Széchenyi bizonyára nem hitte, hogy Metternichet egy liberális, alkotmányos monarchia hívévé változtatja, de abban igenis reménykedett, hogy a magyarországi viszonyok reformjának szükségességéről meg tudja győzni a kancellárt, hiszen – legmélyebb meggyőződése szerint – ezzel a Birodalom erősödött volna, a kancellár műve szilárdult volna meg.

A második beszélgetést azonban a kancellár egészen más irányba terelte. „*A császár baragszik Önre. Én menttettem Önt. Vonuljon vissza. Mind a két párttal meg fog hasonlulni. Rossz karriert csinált, de mindenre igényt tarthat még*” – jegyezte fel az egymást váltó fenyegetéseket és ígéreteket a kapitány. Azt mondta – így Metternich –, hogy „... *azok közé az emberek közé tartozik, akik erős tétvágyat éreznek magukban és akik nevüket szívesen hagyományoznák dicsőséges módon az utókorra. Ennek érdekében olyan szerepet vállalt, amely bizonyára nehezen teljesíthető, de amely jelentős eredményeket helyez kilátásba. Én azt válaszoltam erre, hogy szavait akarata hü képenek elfogadni kész vagyok, de éppen ezért előző kijelentésemet nagyon találónak tartom, nevezetesen, hogy elveszett ember... Vagy engem árul el, vagy barátainak árulója, végeredményben saját magának is árulója lesz...*” (Vagyis: a kancellár szerint a meddő ellenzékiesség és a kormány feltétlen támogatása között nincs járható harmadik út. Aki ezzel próbálkozik, saját vesztébe rohan.) „*A három órás beszélgetés után – írja Metternich – nagy felindultságban vált el tőlem és nagyon levert hangulatban.*”

A találkozó tehát nagyjából úgy zajlott le, mint az előző és a kapitánynak még kevesebb alkalmá volt arra, hogy álláspontját kifejtse. (Az agyonbeszélés a hatalom régi, jól bevált módszere, mely azóta sem ment ki a divatból. Németh László is tapasztalhatta, amikor másfél évtizeddel Széchenyiről szóló könyvének megírása után az Akadémia utcába kéretek, hogy a hatalom akkori megszemélyesítőjének – minő véletlen! – éppen háromórás monológját végighallgassa. „*Úgy beszélt velem, mint egy gyerekkel, akit az elemekre kell oktatni, s én is kezdtem úgy hallgatni, mint egy gyerek, akinek fogalma sincs, mi van előtte... Én a beszélgetés vége felé próbáltam egy-két percre szóhoz jutni.*»Ne mondja« – nézett rám, mint aki hajlandó elnézni azt a gyengeséget, hogy jelenlétében beszélni akar-nak...”)

A kapitány még ezután sem adta fel a küzdelmet. A találkozó után, december 11-én újabb memorandumot írt, hogy kifejtse azt, amire szóban és személyesen nem volt módja. Írásban mindenestre könnyebbnek látszott a kívánatos és a lehetséges keskeny pallóján végighaladni, gondosan ügyelni az árnyalatokra, mint élőben, rögtönözve, ami Széchenynek különben sem volt kenyerere. A memorandum – Széchenyi „gyónása” – ismét csak verejtékes próbálkozás arra, hogy a kancellár nézeteit saját elveivel összhangba hozza, hogy bizalmat ébresszen maga iránt anélkül, hogy meggyőződéséről lemondana.

„Ne biggyje főméltóságod – írta a bevezető után –, hogy amikor december 8-án abban a megtiszteltetésben és abban a valóban nagy élvezetben volt részem, hogy Önnel beszélhettem, mindenben egyetértettem Önnel, jóllehet nem mondtam ellent. Ékes szólása, eleven előadásmódja és azután az Ön tapasztalatainak és helyzetének valóban végtelen érdekessége oly gyorsan magával ragadott, hogy bár – amiként észrevehette – szememet le nem vettem Önről és csak Önt hallgattam, nem tudtam Önt követni.”

Abból, amit Széchenyi a következőkben elmond, számunkra a legérdekesebb az, ahogyan Metternich tétéleiből kiindulva saját hitvallását összegezi. Rövidítve, de hiven idézzük:

„... Halálos ellensége vagyok a rendetlenségnek és gyűlölök mindent, ami a rendetlenségből keletkezik, vagy aminek abból keletkeznie kell... Gyűlölöm az újítást, amelynek szomorú következményeit ismerem, de barátja vagyok a hasznos találmányoknak és javításoknak, bár belátom, hogy nagyon nehéz a javítást az újítástól megkülönböztetni... A régi forradalmi jelszót »egyenlőség és szabadság« megvetem... de szívemnek jólesik arra gondolni, hogy az emberek valamennyi osztálya egyenlő lehetne a törvény előtt, s hogy talán elérhető lenne, hogy a leggazdagabb és a leghatalmasabb megtorlás nélkül az országban a legszegényebbnek a haja szálát se görbítse meg... A zavargásoktól és a forradalomtól annyira félek, hogy inkább a régi nemtörődömség (Schlendrian)... mellett maradnék, bárminnyire is taszít, semhogy valamilyen utópiába vessem magam... Ezzel szemben áthat az a gondolat, hogy az emberiség boldogulása a lehető legmagasabb civilizáción és felvilágosodáson alapszik...”

A „gyónás” nem egészen úgy sikerült, ahogyan a kapitány szeretne volna. Hiába igyekszik mindig Metternich gondolataihoz kapcsolódni, a meggyőződés ereje akarata ellenére is elragadja és a mondatok második fele a *nem*hez kapcsolódó *de* – mindig jobban sikerül, mint az eredeti *nem* és a végén a liberalizmus, a sajtószabadság és a képviseleti rendszer melletti hitvallás kerekedik ki fejtegetéseiből.

„... Nemcsak azért, mert egy képviseleti rendszerű országban születtem, szeretem ezt a kormányformát, hanem, mert azt is hiszem, hogy a nyilvánosság és a képviselet által az igazat a hazugtól végül is meg kell különböztetni, a bitorolt birtóvet végre le kell leplezni, hogy az országban egyetlen tebenség se maradjon el-ásva, hogy minden napfényre derüljön, stb. Míg egy despotikus országban a tapasztalat szerint a tudatlanságot gyakran a legnagyobb hatalommal ruházzák fel, az előítélet a bölcsesség álarcában a tebenségeket csírájukban elfojtja, ott még a legokosabb és a legtapasztaltabb is alig tudja az eszest a bolondtól, vagy a fantasztától megkülönböztetni...”

Erre az írásra a kapitány hiába várta a kancellár válaszát. Metternich nem hívatta újra, hanem azzal terjesztette Ferenc császár elé memorandumát, miszerint „... írója az embereknek ma olyan gyakori csoportjához tartozik akik hidegen nézve pusztá fantasztáknak, valóságos, de jóindulatú bolondoknak tűnnek. Nincs két gondolat S(zéchenyi) g(róf) fejében, amely egymást követné. Szellemében minden nagyra nő a magasság és a nagyság mindenféle mérlegelése nélkül, tömegesen és az ész ellenőrzése bóján. Az ilyen emberek szeretik a képviseleti rendszert, mint a garázdák a kocsmák ivószobáit, az előbbieket a lárma kedvéért, az utóbbiak az ökölharc végett. Minél jobban elpáholják őket, annál bátrabbnak hiszik magukat. Segíteni nem lehet rajtuk, mert magukon sem tudnak segíteni. Isten előtt tisztán állanak, az emberek előtt bajba süllyednek.

S(zéchenyi) g(rófot) egyébként nem fogom feljűjni, nekünk legalább hőmérőül szolgál. Megmutatja az őt körülvevő tömeg hőmérsékletét.”

Széchenyi nem szorul az utókor védelmére. De a kancellár őt jószándékú bolondnak nyilvánította, voltaképpen saját rendszeréről állított ki szegénységi bizonyítványt, amelyben az igazság kimondása – legjobb esetben – az elmebetegség gyanúját vonta az emberek feje köré. Metternich nem használhatta Széchenyit, mert nem vágyódott eléggé címekre, kitüntetésekre, előléptetésre, túlságosan sok eredeti ötlet és elgondolás volt benne ahhoz, hogy az államhatalom megbízható szolgálja legyen. Egy olyan kormányzat, mint a metternichi, a valóban tehetséges emberekkel nem tudott mit kezdeni. A középszerűeket, vagy éppenséggel a gyengébbeket lényegesen jobban használhatta. Ha véletlenül egy tehetség került a kormányzat gépezetébe, azt a mechanizmus sürgősen elkoptatta, mert középszerűségét jobban használhatta, mint tehetségét. A kontraszelekcio évtizedeken át olyan jól működött, hogy bárki, aki nem a metternichi korszak történetének elmélyült kutatója, ugyancsak zavarba jön, ha arra a kérdésre kell válaszolnia, kikkel is kormányozta a kancellár olyan hosszú időn át Magyarországot? Kik töltötték be a magyar helytartótanács vezető tisztségeit? Miért nem tették olyasmit, ami megmenthette volna a nevüket a feledéstől, a történelem süllyesztőjétől?

Majláth György 1850. szeptember 14-én az eredetileg Szőgyényhez intézett Metternich-levél másolatát azzal küldte vissza az ex-kancellárnak, hogy „a 25 évvel ezelőtti a jövőbe vetett oly igaz és olyan éles pillantással tett előrejelzése a szerencsétlen Széchenyi gróf vonatkozásában teljes mértékig helyesnek bizonyult”, de vajon ma akad-e olyan valaki, aki a kapitánnyal szemben a kancellárnak adna igazat?

*

(Széchenyi feljegyzéseit Naplójának a Gondolat Kiadó által 1978-ban megjelentetett szövege alapján idézzük. Széchenyi két memorandumát, Metternichnek az elsőhöz fűzött észrevételeit, Szőgyényhez írott levelét, továbbá a másodikra tett megjegyzéseit közölte Viszota Gyula „Gróf Széchenyi István Napló” II. kötetének függelékében. Bp. Tört. Társulat 1926. 691. és köv. oldalak. Metternichnek a magyar alkotmányról írott levele, valamint Majláth György levelének szövege megtalálható „Aus Metternichs nachgelassenen Papieren”. IV. kötet. Wien, Braumüller 1881. 190., ill. 240. old.)